

الله اعلم
الحسين

۱۰۲۱۴۴
۸۸/۴/۲۲

دانشگاه علوم و معارف قرآن
دانشکده علوم و فنون قرآن تهران

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته تفسیر قرآن مجید

عنوان پایان نامه:
بررسی عدم تکرار مفهومی در قرآن

دانشجو:
سیده مرضیه سیدی رزاقی

استاد راهنما:
آقای دکتر علی غضنفری

۱۳۸۸/۷/۱

استاد مشاور:
آقای دکتر مجید معارف

بهمن ماه ۸۷

سوره اهدایات مذکور در این کتاب
تسبیح مذکور

تمام حقوق این اثر متعلق به دانشکده علوم و فنون قرآن تهران می باشد.

باسمه تعالی

فرم شماره ۱۸/ب
(ویژه درج در پایان نامه)

دانشکده علوم قرآنی تهران

صورت جلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد

پایان نامه آقای/ خانم مرضیه بیدی زراعی دانشجوی (فارغ التحصیل) مقطع کارشناسی ارشد رشته تفسیر و آرای
 با عنوان عدم تکرار زینب در قرآن کجی با راهنمایی دکتر غفوری و مشاوره دکتر سعیدی
 تدوین و در جلسه دفاع تاریخ ۱۳۹۴/۱۱/۱۷ پذیرفته شد که با درجه:
 عالی بسیار خوب خوب قبول غیر قابل قبول
 و با نمره (به عدد) ۱۷/۵ / (به حروف) هفده و پنج به تأیید هیئت داوران رسید.

** نام و نام خانوادگی و امضاء هیئت داوران:

سمت	نام و نام خانوادگی	امضاء
استاد راهنما:	<u>دکتر غفوری</u>	
استاد مشاور:	<u>دکتر سعیدی</u>	
استاد داور:	<u>دکتر فقهی زاده</u>	
استاد داور:	<u>دکتر غفایه پور</u>	
نماینده تحصیلات تکمیلی:	<u>البحری</u>	

مهندس دولتی

استاد ناظر

* عالی (۱۸ تا ۲۰) ؛ بسیار خوب (زیر ۱۸ تا ۱۶) ؛ خوب (زیر ۱۶ تا ۱۴) ؛ قبول (زیر ۱۴ تا ۱۲) ؛ غیر قابل قبول (زیر ۱۲)

* توجه : این صورت جلسه باید در صفحات اولیه پایان نامه درج شود.

تقديم :

به اول معلم وحی ، او که اسوه استقامت و پایداری در راه دین بود

م ح م د (ص)

و به یار نبی ، قرآن ناطق و همدم نخستانها ی کوفه ،

ع ل ی (ع)

تشکر :

با تشکر از

جناب آقای دکتر علی غضنفری و آقای دکتر مجید معارف

به خاطر راهنمایی های ارزنده شان

همچنین

با تشکر از زحمات بی شائبه و دلسوزانه **مادرم** که دعای خیرش همیشه بدرقه راهم

بوده است و

پدرم

و همسرم

که در تمامی مراحل همراه و مشوقم بودند.

و همه عزیزانی که مرا در تدوین این پایان نامه یاری نمودند .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	پیشگفتار
۳.....	کلیات
۳.....	— بیان مسأله.....
۵.....	— پیشینه علمی.....
۸.....	— فرضیات.....
۸.....	— پرسشهای تحقیق.....
۸.....	— اهداف تحقیق.....
..... فصل اول: بررسی دیدگاه اهل لغت پیرامون واژه تکرار.....	
۱۱.....	۱- تکرار در لغت:.....
۱۱.....	۱-۱ - ۱: به معنای بازگشت.....
۱۳.....	۱-۱ - ۲: عطف بر چیزی.....
۱۳.....	۱-۱ - ۳: به معنای اعاده.....
۱۳.....	۱-۱ - ۴: به معنای کیل.....
۱۴.....	۱-۱ - ۵: انجام شدن کار چندین بار.....
۱۴.....	۱-۱ - ۶: حمله کردن.....
۱۴.....	۱-۱ - ۷: رجعت.....
۱۴.....	۱-۱ - ۸: تردید.....
۱۵.....	۱-۱ - ۹: دوباره انجام شدن کارها.....
۱۶.....	۱-۱ - ۱۰: ایجاد دوباره عین بار اول در امری.....
۱۷.....	۲-۱: تکرار در اصطلاح:.....
۱۸.....	۳-۱: تکرار از نظر علماء معانی.....
۱۸.....	۴-۱: تکرار از نظر علماء نحو.....
۱۹.....	۵-۱: تکرار از نظر علماء بلاغت.....

- ۶-۱: فوائد تکرار..... ۲۰
- ۷-۱: تکرار در قرآن..... ۲۲
- فصل دوم: بررسی دیدگاه های دانشمندان پیرامون تکرار در قرآن.....
- ۱-۲: دیدگاه قائلان به تکرار..... ۲۵
- ۱-۱-۲: تقریر نعمت..... ۲۶
- ۱-۱-۱-۲: شیخ طوسی..... ۲۶
- ۲-۱-۱-۲: شیخ طبرسی..... ۲۶
- ۳-۱-۱-۲: فخر رازی..... ۲۷
- ۲-۱-۲: تاکید..... ۲۸
- ۱-۲-۱-۲: آیت الله مکارم شیرازی..... ۲۸
- ۲-۲-۱-۲: علامه طباطبایی..... ۲۹
- ۳-۲-۱-۲: ابن قتیبہ..... ۳۰
- ۴-۲-۱-۲: بدر الدین زرکشی..... ۳۰
- ۳-۱-۲: رعایت موسیقی..... ۳۲
- ۱-۳-۱-۲: عبد الکریم خطیب..... ۳۲
- ۴-۱-۲: بر اساس حکمت..... ۳۲
- ۱-۴-۱-۲: سید قطب..... ۳۳
- ۲-۴-۱-۲: محمد ابو زهره..... ۳۳
- ۵-۱-۲: بر اساس چند وجه..... ۳۴
- ۱-۵-۱-۲: میرزا محمد بن سلیمان تنکابنی..... ۳۴
- ۶-۱-۲: به جهت مبالغه..... ۳۵
- ۱-۶-۱-۲: عایشه بنت الشاطی..... ۳۵
- ۲-۲: دیدگاه مخالفان نظریه تکرار..... ۳۶
- ۱-۲-۲: سیوطی..... ۳۶
- ۲-۲-۲: سید رضی..... ۳۷
- ۳-۲-۲: ابو جعفر بن الزبیر..... ۳۸
- ۴-۲-۲: آیت الله جوادی آملی..... ۳۸
- ۵-۲-۲: حامد ابوزید..... ۳۹
- ۶-۲-۲: سعید الدین النورسی..... ۴۰
- ۷-۲-۲: التقفی..... ۴۲

- ۴۲.....۲-۲ از مخشری.....
- ۴۳.....۲-۲: ۹: فیض کاشانی.....
- ۴۳.....۲-۲: ۱۰: محمد جواد مغنیه.....
- ۴۴.....۲-۲: ۱۱: ابن عاشور.....
- ۴۴.....۲-۲: ۱۲: جویباری.....
- ۴۵.....۲-۲: ۱۳: رشید رضا.....
- ۴۶.....۲-۲: ۱۴: آلوسی.....
- ۴۶.....۲-۲: ۱۵: سور آبادی.....
- ۴۷.....۲-۲: ۱۶: پریچهر ساروی.....

فصل سوم: نظریه تکرار مفهومی در قرآن و بررسی ادله.....

- ۵۵.....۳-۱: بررسی ادله.....
- ۵۵.....۳-۱: ۱: اختلاف در مشار الیه.....
- ۵۸.....۳-۱: ۲: اختلاف در موضوع یا حکم.....
- ۶۰.....۳-۱: ۳: تعدد در شان نزول و سبب نزول.....
- ۶۳.....۳-۱: ۴: اختلاف در خطاب آیه.....
- ۶۴.....۳-۱: ۵: تنويع.....
- ۶۶.....۳-۲: ۲: قصص قرآنی.....
- ۶۶.....تعريف قصه ی قرآنی.....
- ۶۷.....۳-۲: ۱: قائلان تکرار در قصص.....
- ۶۷.....۳-۲: ۱: ابوبکر باقلانی.....
- ۶۷.....۳-۲: ۲: مناع القطان.....
- ۶۸.....۳-۲: ۳: بدر الدین زرکشی.....
- ۶۸.....۳-۲: ۴: محمد بن صالح العثيمين.....
- ۶۹.....۳-۲: ۵: محمد باقر حکيم.....
- ۶۹.....۳-۲: ۲: قائلان به عدم تکرار قصص قرآنی.....
- ۶۹.....۳-۲: ۱: حسين نصار.....
- ۷۰.....۳-۲: ۲: دکتر عبدالله محمد النقرات.....
- ۷۱.....۳-۲: ۳: سيد قطب.....
- ۷۲.....۳-۲: ۴: فضل حسن عباس.....
- ۷۲.....۳-۲: ۵: يعقوب جعفری.....

۶-۲-۳: عبدالکریم خطیب..... ۷۳

فصل چهارم: بررسی نمونه ای آیات.....

نتیجه گیری..... ۱۰۸

علائم اختصاری..... ۱۰۹

فهرست منابع و مآخذ..... ۱۱۰

۱-منابع عربی..... ۱۱۰

۲-منابع فارسی..... ۱۱۶

۳-منابع اینترنتی..... ۱۲۰

چکیده ی انگلیسی..... ۱۲۱

پیشگفتار

قرن های متمادی از ظهور اسلام می گذرد و در طول این مدت با وجود تلاش های بی وقفه مخالفین، نهال اسلام که اینک به درختی تنومند تبدیل شده است همچنان پا برجا است و همه روز شنبه می شود که در گوشه و کنار جهان عده ای به این دین مقدس و جاودانی گرایش پیدا می کنند و این همه مدیون مبارزات و فداکاری های پیغمبر خاتم (ص) و یاران و اصحاب باوفا یش در طول ۲۳ سال از دوران رسالت ایشان و نیز سایر ائمه معصومین (ع) می باشد.

در رابطه با معجزه پیغمبر خاتم (ص) که خداوند آن را جاودانه قرار داده است نیز این نکته قابل ذکر است که بعد از ۱۴۰۰ سال همچنان رازی از جاودانگی و اعجاز آن کشف می شود و هر چه که علم بشر پیشرفت می کند بر عجز بشر از آوردن چنین اثر خارق العاده ای صحه می گذارد و بر همگان ثابت می کند که این امر در توان هیچ کسی جز خدای قادر و متعال نبوده است چرا که اکنون که زمان پیشرفت عقول بشری است، بشر قادر به تحدی با آن نیست چه برسد به زمان نزول که انسانها در این حد از پیشرفت نبوده و خیلی از مفاهیم برای آنها در پرده ابهام بوده است.

از نوع معجزه بودن و فوق بشری بودن قرآن همین بس که الفاظ و عبارات آن به گونه ای مرتب در کنار هم چینش یافته اند که همگان را به حیرت و تحیر واداشته است، بطوریکه ملاحظه می شود در سوره ای آیه ای آمده است و عین همان آیه در جای دیگر نیز آمده اما هر یک با توجه به سیاق آیات قبل و بعدش با دیگری متفاوت است و نیز مشاهده می شود که آیه ای در یک سوره چند بار تکرار شده است. که خود جای بسی سؤال است که چرا آیه مذکور برای نمونه "وَلَّيْلٌ يَوْمَئِذٍ"

لِّلْمُكَذِّبِينَ" (مر سلات/ ۱۵) ۱۰ بار تکرار شده است؟

البته در این تعداد تکرارها نیز مسلماً نکات و حکمت های زیادی وجود دارد که عقل بشری قادر به درک آن نبوده و نخواهد بود .

اما از آنجایی که در این میان عده ای که نگاهشان نسبتاً عمیق نیست ، وجود همین عبارات تکراری در قرآن را مورد طعن قرار داده و خواسته اند از این طریق اعجاز بودن وحی الهی را منکر شوند ؛ لازم است که پژوهشی در این رابطه و در راستای پاسخ به این افراد و نیز در جهت روشننگری سایرین انجام شود .

بیان و تعریف مسأله:

قرآن کریم معجزه جاویدان پیغمبر خاتم (ص) کلام الهی است که بر قلب مبارک آن حضرت نازل شد و چون کلام الهی است، مبراً از هر گونه عیب و نقص می باشد و به گونه ای تنظیم شده است که هیچ کس توان تحدی و مقابله با آن را ندارد؛ قرآن خود نیز به این مطلب اشاره کرده، می فرماید:

«أَمْ يَقُولُونَ أَفْتَرَبَهُ قُلْ فَاتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْطَعْتُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ

صَادِقِينَ» (یونس/۳۸)

و یا آیه:

«قُلْ لِّئِنْ أَجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَيَّ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ

وَلَوْ كَانَتْ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا» (اسراء/۸۷)

و یا می فرماید:

«وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَيَّ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ...» (بقره/۲۳)

و یا می فرماید: «وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخْطُّهُ بِمِيمِنِكَ إِذَا لَارْتَابَ

الْمُبْطِلُونَ» (عنکبوت/۴۸)

از آیات فوق فهمیده می شود که در عصر نزول، گروهی کلام الهی بودن قرآن را انکار می کردند و آن را کلام بشری می دانستند؛ در زمان حاضر نیز عده ای به پیروی از همان منکرین و در ادامه راهی که آنها پیش گرفته بودند، اشکالاتی به قرآن وارد کرده اند که از جمله آنها بیان این مطلب است که اگر قرآن سخن خداوند است؛ چرا در آن تکرار وجود دارد؟ چه بسا وجود این موارد تکراری به فصاحت کلام لطمه زند و با توجه به اینکه در قرآن کریم بسیاری از معارف عقیدتی عملی مطرح نشده است و استنباط آن به سنت و اگذار گردیده است؛ جای این شبهه

خالی نیست که چرا در قرآن آیات عدیده ای تکرار شده اند؟ در پژوهش حاضر سعی شده است بعد از تعریف واژه تکرار و ذکر انواع آن (تکرار لفظی و معنوی)، تکرار معنوی قرآن مورد مذاکره قرار گیرد. و در نهایت ضمن بیان و بررسی برخی ادله این نکته که اساساً تکرار معنوی در قرآن وجود ندارد حاصل شود و بدین طریق پاسخی مستدل به شبهه فوق ارائه نماید.

پیشینه علمی :

بر اساس بررسی های انجام شده پیرامون مبحث تکرار در قرآن در میان کتب قدیمی و جدید، آنچه که حاصل شد بدین قرار است:

در میان کتب شیعی و نیز اهل سنت مشخص شد که در رابطه با موضوع مورد بررسی یعنی «تکرار در قرآن» کتاب جامع و کاملی نگاشته نشده است. البته در میان کتب قدیمی می توان به کتاب «اسرار التکرار فی القرآن الکریم» اثر حمزه الکرمانی که در قرن پنجم هجری نگاشته شده است، اشاره کرد؛ اما نکته قابل ذکر در مورد کتاب فوق این است که عنوان اصلی کتاب «البرهان فی تشابه القرآن لما فیه من الحجه و الیوان» می باشد که به بحث کتاب نیز مرتبط می باشد، چرا که اثر فوق در صدد بیان علت اختلاف در حروف و کلمات دو آیه و آیات است و نیز علت اختلاف آیات متماثل از حیث تقدم و تأخر و بحث از صیغه های مختلف از فعل ماضی، مضارع، مجرد و مزید یا مفرد و مثنی و جمع و علت اختلاف آنها و یا وجود حرف عطف در یک آیه و حذف آن در آیه دیگر و مواردی از این قبیل و در رابطه با تکرار آیات و یا سر تکرار بحثی در کتاب وجود ندارد. لیکن محقق کتاب مذکور (احمد عطاء) بدلیل اینکه برخی به اشتباه، بحث کتاب را آیات متشابه می دانستند، عنوان کتاب را تغییر داد.

بنابراین با توجه به نامگذاری خود مولف و نیز محقق دیگری بنام سید جمیلی در سال ۱۴۱۴ ه. ق که تحقیق خود از این کتاب را با همان عنوان مولف تدوین کرده است و مهم ترین دلیل اینکه اساساً در کتاب مذکور بحثی پیرامون تکرار و اسرار آن وجود ندارد؛ فهمیده می شود که در میان قدما کتابی با این عنوان وجود ندارد. متأخرین نیز در این مبحث دو گرایش را پیموده اند:

۱- همان شیوه قدما را ادامه داده و علت تهافت در آیات متماثل را از جهت تقدیم و تأخیر... بررسی کرده اند.

۲- به بیان علت وجود تکرار پرداخته اند و توجیهاً غالباً بیانی و بعضاً ادبی برای توجیه علت وجود تکرار مطرح کرده اند.

از جمله کتبی که به طور مختصر به بحث فوق پرداخته اند عبارت است از:

۱- ملاک التأویل، احمد بن ابراهیم زبیر ثقفی

۲- البرهان فی توجیه متشابهات القرآن، تاج الدین محمد بن حمزه کرمانی

۳- درة التنزیل و غرة التأویل، خطیب اسکافی

اخیراً نیز کتابی تحت عنوان «التکرار» توسط حسین نصار به رشته تحریر در آمده است.

اما هیچ کدام از کتب فوق در رابطه با اسرار تکرار آیات و اینکه تکرار در قرآن مورد پذیرش است یا نه بحثی نکرده اند.

اما آنچه که در میان تحقیقات انجام شده مشاهده شد، بدین قرار است:

۱- تجزیه و تحلیل علت تکرار الفاظ و مفاهیم قرآن کریم، اثر پریچهر سا روی در سال ۱۳۸۴ که شامل مباحثی چون تقدیم و تاخیر واژه های استعمال، کم و زیاد شدن واژه های مختلف با زمانهای گوناگون، استفاده از "فاء" عطف ویا "واو" و دیگر حروف عطف در آیات و نیز کم و زیاد شدن واژه های می باشد.

۲- بررسی پدیده تکرار آیات و مضامین در قرآن کریم، جواد عزتی پور، در سال ۱۳۸۰ شامل

فصول زیر:

فصل اول: تأثیر تکرار بر نفس از نظر روانشناسی، تأثیر تکرار بر انفعالات و افعال

فصل دوم: تکرار پذیری آیات و انواع تقسیم بندی تکرار در قالبهای فنی و بلاغی

فصل سوم: تبیین حکمت تکرار الفاظ و مضامین قرآن از دیدگاه علمای علوم قرآنی

(مباحث این فصل: تأکید، تحدی، تفاوت فهم مخاطبان و رعایت حال آنها، لذت و تعقل و

خاطر جمعی و ... را از جمله حکمت تکرار آیات می‌داند.)

در آخر همین فصل بخشی را در رابطه با حکمت تکرار قصص و نیز تکرار و اعجاز عددی

و اعجاز صوتی قرآن آورده است.

فرضیه ها:

اصلی: فرضیه اصلی که در این تحقیق بررسی می شود عبارت است از: قرآن کریم ناگزیر از تکرار لفظی است اما تکرار مفهومی ندارد.

فرعی: در قصص قرآنی نیز تکرار وجود ندارد.

پرسش های تحقیق:

تکرار به چه معناست؟

کدام یک از اقسام تکرار در قرآن وجود دارد؟

ادله مبنی بر عدم تکرار مفهومی در قرآن چه هستند؟

هدف ها و ضرورت های تحقیق:

هدف اصلی: بر فرض اینکه تکرار در ادبیات عرب مُمل باشد، مهم ترین هدف در این پروژه اثبات عدم تکرار معنوی در قرآن است.

هدف فرعی: در واقع نوعی پاسخ به شبهه است. (این شبهه عبارت است از اینکه تکرار معنوی جنبه اعجاز بودن قرآن را زیر سوال می برد).

ضرورت ها: اولاً با توجه به اینکه مبحث فوق از مباحث علوم قرآنی محسوب می شود که کمتر مورد توجه قرار گرفته است و نیز با توجه به اینکه در عصر حاضر گروهی از معاندین اسلام به جهت جلوگیری از ترویج و اشاعه اسلام، به راه های مختلفی از جمله شبهه افکنی در سطح جوامع روی آورده اند و در صدد هستند معجزه بودن قرآن را انکار کنند و برای این منظور به وجود

عبارات تکراری در قرآن خرد گرفته اند ، انجام پژوهشی که اثبات نماید در قرآن کریم تکرار معنوی وجود ندارد ، لازم و ضروری بنظر می رسد .

مقدمه :

تکرار در قرآن از جمله مباحث بحث برانگیزی است که به موجب آن اندیشمندان و مفسران قرآن دو نظریه متفاوت در این رابطه (وجود و یا عدم تکرار در قرآن) را ارائه داده اند.

اما توجه دقیق و موşkافانه به اصل واژه مذکور و تعریف لغوی آن می تواند راهگشای مناسبی برای رسیدن به نظریه صحیح و اثبات آن باشد.

براین اساس تعریف، واژه فوق از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است که موجب شده فصلی از پایان نامه فوق به تعریف لغوی تکرار اختصاص یابد.

تکرار یا مصدر « کَرَّ » می باشد و یا اینکه مصدر « كَرَّرَ » به شمار می آید و در هر دو صورت از آن معنای رجوع و بازگشت فهمیده می شود یعنی اینکه وقتی کسی مطلب و یا عبارت و یا کلمه ای را تکرار می کند، در اقع رجوع و بازگشتی نموده است به مطلب و یا عبارت و لفظی که قبلاً آن را آورده است و این تکرار ممکن است عین عبارت و لفظ باشد و یا تکرار معنا و مفهوم آن^۱

البته تکرار اصولاً منحصر به تکرار یک واژه یا یک جمله نیست؛ بلکه دامنه وسیعی از نظر انواع و چهره نمایش خود دارد مانند تکرار یک حرف، یک هجا، یک مصوٓت، تکرار بصورت جناس، ترجیع بند، سجع و ... که غالباً در قرآن قابل مشاهده است. برای نمونه تکرار در سوره « الرحمن » بصورت یک ترجیع بند است. ۲

۱. فاضلی، محمد، پژوهشی در برخی از شیوه های بیان قرآن کریم، اول، مشهد، دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۲، ص ۵۵۷-

۲. کریمی فرد، غلامرضا، تکرار آرایبی در قرآن، تأثیرات موسیقایی و روانشناختی، قرآن در آینه پژوهش، هستی نما،